

Heikki Oja, *Riimut. Viestejä viikingeilta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2015. 240 s.

Heikki Ojan *Riimut. Viestejä viikingeilta* on ensimmäinen tutkimukseen pohjautuva yleistajuinen suomenkielinen teos riimuista ja riimututkimuksesta. Se kertoo riimuaakkosten synnystä (s. 11–13), aakkoston kehityksestä vanhoista riimuista keskiajan riimuihin (s. 14–23) ja riimujen käytöstä eri aikoina, eri maissa ja erityyppisissä esineissä. Painopiste on Pohjoismaiden riimukirjoituksissa ja riimusaauvoissa; anglosaksisia riimuja käsitellään vain muutaman sivun verran (s. 15, 17, 192–193). Kirja sisältää runsaasti lyhyitä kertomuksia yksittäisistä riimukirjoituksista ja niiden sisällöstä sekä esineistä, joihin ne on kaiverrettu, riimujen löytämisestä ja siitä, mitä ne paljastavat historiasta. Myös riimututkimuksen historiasta kerrotaan tiiviisti (s. 24–29). Riimujen vastaanotto ja uudiskäyttö 1900-luvulla (esim. J. R. R. Tolkienilla, s. 11, 40, 57) on myös osa riimujen tarinaa. Kirja ei ole luettelo riimukirjoituksista, vaan ennemminkin yleiskatsaus riimukirjoitusten kirjoon. Yleisesti ottaen kirjassa tuodaan esiin ”tärkeimpiä” riimuja sekä jollain tavalla Suomeen liittyviä riimukirjoituksia.

Riimut ovat aakkosto, jota on käytetty germaanisten heimojen keskuudessa noin ajanlaskun alusta alkaen. Riimuaakkosto on mahdollisesti syntynyt siten, että germaanikansojen jotkut jäsenet ovat opetelleet kirjoitustaidon alkeita Rooman valtakunnassa ja sopeuttaneet sitten kirjoitusjärjestelmän omaan kieleensä (s. 11–12). Järjestykseltään riimuaakkosto kuitenkin poikkeaa Välimeren alueen aakkostoista, niin että esimerkiksi ensimmäiset kuusi merkkiä muodostavat sekvenssin **fupark** (**p** = soinniton dentaalispirantti [θ] kuten englannin *thin*-sanassa). 24-kirjaimen vanhemmalla riimuaakkostolla – niin sanotulla ”vanhemmalla futharkilla” (ajalta n. 150–750 jaa.) – kaiverrettuja kirjoituksia on löydetty noin 200 kappaletta eri puolilta

Eurooppaa (suurin keskittymä on Tanskassa). Useimmat niistä on kaiverrettu esineisiin, kuten aseisiin, koruihin ja rahoihin. Riimuaakkosto kehittyi sen jälkeen kahteen eri suuntaan: Englannissa ja Friisinmaalla lisättiin merkkejä edustamaan uusia äänteitä. Tätä 28–31 -kirjaimen anglosaksista *futhorcia* käytettiin Englannissa n. 600–800-luvuilla, mutta se väistyi latinalaisten aakkosten yleistyessä. Skandinaviassa taas kirjainten määrää vähennettiin 700-luvulla kuuteentoista (ns. ”nuorempi *futhark*”) siten, että yksi merkki vastasi useita äänteitä. Esimerkiksi 1 **t** on voinut edustaa äänteitä *t, d, nt* tai *nd*.¹ Suurin osa 3000 tunnetusta riimukivestä on peräisin 1000- ja 1100-luvuilta Keski-Ruotsista.

Keskiajalla riimuja käytettiin latinalaisen aakkoston rinnalla lähinnä epämuodollisessa viestinnässä. Skandinaavisten kielten lisäksi riimuilla on kirjoitettu myös latinaa. 1100-luvulla tulivat käyttöön ns. pisteelliset riimut (e. *dotted runes*), joissa pisteen avulla erotettiin nuoremmassa *futharkissa* samalla merkillä kirjoitettuja äänteitä, esim. 1 **t** vs 1 **d**. Keskiajan lopulla ja sen jälkeen riimutaito säilyi joillakin syrjässä olevilla alueilla kuten Islannissa ja Ruotsin Taalainmaalla. Riimuja ja riimuihin pohjautuvia merkkejä käytettiin myös riimusauvoissa (kalenterisauvoissa) ja puumerkkeinä (s. 77–78). Riimukirjoitusten tieteellinen tutkimus (runologia) alkoi 1500-luvulla (s. 24). Nykyinen riimututkimus on monitieteinen ala, joka yhdistää muiden muassa kielentutkimusta, arkeologiaa ja taidehistoriaa.

Teoksen kirjoittaja Heikki Oja on koulutukseltaan tähtitieteilijä. Hän on kokenut tietokirjailija etenkin tähtitieteen alalla ja tiedekeskus Heureka perustajia. Ojan kiinnostus riimuja kohtaan sai alkunsa riimusauvoista hänen työskennellessään Helsingin yliopiston almanakkatoimistossa. Hän laati almanakka-arkiston riimusauvakokoelman verkkoesittelyn² ja kaiversi riimusauvan, jonka hän lahjoitti almanakkatoimistoon jäädessään eläkkeelle. Oja huomasi suomenkielisen riimututkimuksen puutteen ja päätti paikata aukon.

Edellä mainitusta taustasta johtuen Ojan kirja poikkeaa muista johdatuksista riimututkimukseen siinä, että riimusauvat ovat teoksessa keskeisessä asemassa. Ojan luku riimusauvoista (s. 79–156) on yhtä pitkä kuin riimukiviä käsittelevä luku (s. 157–223) ja riimusauvojen esittely on yksityiskohtaisempaa kuin muiden riimujen. Vanhojen kalenterien merkkipäiviä

¹ Riimututkimuksessa **lihavointi** edustaa lukutapaa (e. *reading*) eli riimu riimusta transkribointia, *kursiivi* taas tulkintaa (e. *interpretation*) eli kielellistä muotoa, jonka riimusekvenssi oletetaan edustavan.

² Heikki Oja, ‘Suomalaisia riimusauvoja’, <https://almanakka.helsinki.fi/fi/arkisto/riimusauvoja.html>, vrt. Heikki Oja, ‘In search of Finnish runes’, esitelmä seminaarissa Riimuraati - Runråd, Turku, 18. huhtikuuta 2016.

käsitellään perusteellisesti (s. 119–151) ja lukija saa myös neuvoja riimusauvojen kaivertamiseen (s. 155–156).

Toistuva teema kirjassa ovat Suomen riimukirjoitukset ja Suomen suhde riimuperinteeseen. Lukuun ottamatta riimusauvoja riimuperinne ei näytä juurtuneen Suomeen. Kirjan viimeisessä luvussa (s. 225–228) esitetäänkin mahdollisia syitä Suomen suhteelliseen riimuttomuuteen. Suomen alue oli viikinkiajalla harvaan asuttu ja se ei yleensä ollut viikinkiretkien varsinainen kohde vaan lähinnä pysähdyspaikka itäreitillä. Suomen alueen kauppasuhteet suuntautuivat viikinkiajalla etelään ja itään ja suhteet Skandinavian suuntaan vahvistuivat vasta keskiajalla, kun riimukirjoitus oli Ruotsissa alkanut väistyä latinalaisten kirjainten tieltä.

Suomesta löytyneitä riimuesineitä on toistakymmentä ja niistä suurin osa koostuu rahoista ja amuleteista (s. 72–76). Suomen tunnetuin riimuesine lienee 1870-luvulla Tuukkalasta löytynyt kupurasolki, joka on todennäköisesti peräisin 1100-luvun Gotlannista (s. 73–74)³. Useimpien riimuesineiden katsotaan olevan tuontitavaraa ja on oletettu, että riimut on kaiverrettu muualla. Kolme Turusta löytynyttä keskiaikaista kimpivatia, joissa on latinankielisiä riimukirjoituksia, kahdessa niistä *Ave Maria* -rukous (s. 76–77), ovat kuitenkin oletettavasti paikallista tuotantoa.⁴ Suomesta tunnetaan lisäksi parisen sataa riimusauvaa, joista vanhin on vuodelta 1566 ja jota säilytetään nykyään Pariisissa Sorbonnen yliopiston Saint-Geneviènen kirjastossa (s. 84). Valtaosa suomalaisista riimusauvoista kuuluu kuitenkin Kansallismuseon kokoelmiin (s. 81). Suomen ainoa yleisesti vanhana pidetty riimukivi on kiven osa, joka on löytynyt rantavedestä Hiittisten Stora Ängesöstä vuonna 1997. Se on ajoitettu viikinkiajan lopulle (s. 213–214). Hiittisissä oli viikinkiajalla markkinapaikka ja alueen arkeologisissa löydöissä näkyy skandinaavisia vaikutteita⁵. Onkin ehdotettu, että kivi olisi kaiverrettu Keski-Ruotsissa, ja että se olisi mahdollisesti eksynyt Turun saaristoon viikinkilaivan painolastina (s. 214). Toisaalta on mahdollista, että kivi on pystytetty alkuaan lähelle löytöpaikkaa.

Muiden Suomen alueelta löytyneiden riimukivien iästä ja aitoudesta on kiistelty ja toisinaan kielipolitiikka sekä kuumentuneet tunteet ovat häirinneet niiden asiallista tutkimista. Pohjanmaan Vöyristä löytyi 1970- ja 1980-luvuilla kolme riimukiveä (sijaintipaikat Höjsal, Båtholmen sekä Pethskiften). Evert

³ Evert Salberger & Helmer Gustavson, 'Tuukkala-spännets runinskrifter', *Studia Archaeologica Ostrobotniensia* (1987), 35–53.

⁴ Janne Harjula, 'Runic inscriptions on stave vessels in Turku: materializations of language, education, magic, and domestic religion', teoksessa Ben Jervis, Lee G. Broderick & Idoia Grau Sologestoa (toim.), *Objects, environment, and everyday life in Medieval Europe*, Brepols: Turnhout 2016, 213–234.

⁵ Torsten Edgren, *Fornlämningar och fornfynd i Hitis utskär*, Sagalundsgillet: Kimito 1999, tässä 19–22.

Salberger⁶ ajoitti ne 1000- tai 1100-luvulle, mutta yleensä niitä pidetään (myöhempinä) väärennöksinä (s. 167). Myös Ahvenanmaan Sundin ristin ja Kastelholman kalliokirjoituksen (s. 215–220) iästä on kiistelty. Ahvenanmaan maakunta-arkeologin Matts Dreijerin⁷ teoria, että viikinkiajan kaupunki Birka olisi sijainnut Ahvenanmaalla, pohjautui osittain Sundin ristiin, mutta monet tutkijat pitävät kirjoitusta paljon nuorempana.⁸ Kansanperinteessä kerrotaan myös kadonneesta, Kökarissa sijainneesta riimukivestä (s. 218–219)⁹, mutta on epävarmaa, onko sitä koskaan ollut olemassa. Kiistellyistä riimukirjoituksista Oja pyrkii esittämään tasapuolisesti eri näkökulmia ottamatta kantaa kiistoihin (esim. s. 166–167 Vöyrin riimukirjoituksista).

Ojan teoksessa kerrotaan myös ruotsalaisissa ja gotlantilaisissa riimukirjoituksissa esiintyvistä Suomen alueisiin viittaavista paikannimistä (s. 210–212). Näitä ovat **finlont** ('Varsinais-Suomi') Söderby-Karlin (kadonneessa) riimukivessä (U 582), **a:finlandi** ('Varsinais-Suomessa') Ruten kirkon riimukivessä (G 319) sekä **atafstalonti** ('Hämeessä') Söderbyn riimukivessä (Gs 13).¹⁰ On myös väitetty, että Vallentunan kirkon riimukirjoituksessa (U 214) esiintyvä ilmaus **a·holms·hafi** ('Saaren merellä') viittaa Ahvenanmereen tai johonkin osaan Suomenlahtea¹¹ (s. 212).

Oja on perehtynyt aihepiiriin hyvin ja hän kirjoittaa selvästi ja kiinnostavasti. Epätarkkuutta huomasi lähinnä kielimuotojen nimityksissä sekä nimien ja riimukirjoitusten tulkintojen normalisoinnissa. Suurin heikkous lienee kriittisyyden puute vanhempaa tutkimusta kohtaan (esim. George Stephens).¹² Sen sijaan ansiokasta on, että Ojan käsittelyyn ei ole osunut ei-tieteellistä riimukirjallisuutta.

⁶ Evert Salberger, 'De tre runinskrifterna i Vörå', *Studia Archaeologica Ostrobotniensia* (1986), 18–28, tässä 21, 24, 28.

⁷ Matts Dreijer, 'Det återfunna Birka', *Åländsk odling* 30 (1969), 3–35, tässä 3.

⁸ Per Olof Sjöstrand, 'History gone wrong. Interpretations of the transition from the Viking Age to the Medieval period in Åland', teoksessa Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (toim.), *The Viking Age in Åland. Insights into identity and remnants of culture*, Finnish Academy of Science and Letters: Helsinki 2014, 83–152, tässä 84, alaviite 1.

⁹ Matts Dreijer, 'De försvunna runstenarna i Kökar', *Åländsk odling* 26 (1945), 3–35.

¹⁰ Marit Åhlén, 'Suomen ja Ruotsin viikinkiaikaiset yhteydet riimukivien valossa', *Suomen museo* 98 (1991), 43–46.

¹¹ Kristel Zilmer, 'He drowned in Holmr's sea – his cargo-ship drifted to the sea-bottom, only three came out alive'. *Records and representations of Baltic traffic in the Viking Age and the early Middle Ages in early Nordic sources* (Dissertationes philologiae Scandinavicae Universitatis Tartuensis, 1 = Nordistica Tartuensia, 12), Tartu University Press: Tartu 2005, 13, 128.

¹² George Stephens, *The Old Northern runic monuments of Scandinavia and England*, 4 vols., Williams and Norgate: London 1866–1901.

Ojan kirja on kuvitettu runsailla mustavalkoisilla piirroksilla ja valokuvilla, niin että jokaisella aukeamalla on jonkinlainen kuva. Useimmat kuvat on poimittu vanhoista kirjoista, mutta mukana on myös muutamia Ojan ottamia valokuvia (esim. Vöyristä, 159–164). Kirjan kokonaisulkonäkö on yhtenäinen ja kaunis ja sen eteen on mitä ilmeisimmin nähty paljon vaivaa.

Neljän sivun mittainen kirjallisuusluettelo alkaa yleisteoksilla ja verkkoresursseilla ja jatkuu sitten lukukohtaisella listauksella. Kirjoittaja on halunnut välttää lähdeviitteitä leipätekstissä, mutta ilmeisesti lähdeluettelon osat edustavat niitä lähteitä, joita on käytetty kunkin luvun laatimisessa. Joidenkin aiheiden suhteen (esim. Suomen riimukirjoitukset) kirjallisuusluettelo on melko kattava, toisten yhteydessä suppeampi.

Riimut.Viestejä viikingeiltä on komea kirja, mukavaa lukemista ja hyvin käyttökelpoinen johdanto riimututkimukseen. Toivotaan, että se herättäisi kiinnostusta riimututkimusta kohtaan suomenkielisten lukijoiden keskuudessa.

Kendra Willson, PhD
Turku Institute for Advanced Studies,
Turun yliopisto
kenwil[at]utu.fi